

Л. Б. Шутак,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ)

Вивчення медичного дискурсу в сучасній українській мові – одна з вузлових проблем когнітивно-комунікативної граматики, адже мова медицини – з усіма її формами й засобами вираження та використання в суспільстві – це невід'ємна частина національної мови.

У статті проаналізовано способи творення вторинних номінацій у стоматологічному дискурсі (на основі стоматологічної лексики). Обґрунтовано причини появи та особливості використання таких назв. З'ясовано, що вторинні лексеми в стоматологічному дискурсі створюються переважно за допомогою метафорично-метонімічних перенесень, насамперед за зовнішньою схожістю, а також на основі асоціативних зв'язків. Серед вторинних назв домінують назви інструментів, апаратів та зубів за їхнім місцем у ротовій порожнині щодо середини щелепи.

Основною причиною появи таких вторинних номінацій є бажання спростити процес спілкування лікаря з пацієнтом, лікаря з молодшим медичним персоналом, зробити їхній діалог зрозумілішим, уникнути небажаних комунікативних бар'єрів.

Ключові слова: номінація, вторинна номінація, способи номінації, стоматологічна лексика, стоматологічний дискурс.

Изучение медецинского дискурса в современном украинском языке – одна из ключевых проблем когнитивно-коммуникативной грамматики, поскольку язык медицины – со всеми ее формами и способами выражения и использования в обществе – это неотъемлемая часть национального языка.

В статье проанализированы способы образования вторичных номинаций в стоматологическом дискурсе (на основании стоматологической лексики). Обоснованы причины возникновения и особенности использования таких наименований. Доказано, что вторичные лексеми образуются в основном с помощью метафорически-метонимических переносов, преимущественно по внешнему сходству, а также на основе ассоциативных связей. Среди вторичных наименований доминируют названия инструментов, аппаратов и зубов, их расположение относительно средине челюсти.

Основной причиной возникновения таких вторичных номинаций является стремление упростить процесс общения врача с пациентом, врача с младшим медицинским персоналом, сделать их диалог понятным, избежать нежелательных коммуникативных барьеров.

Ключевые слова: номинация, вторичная номинация, способы номинации, стоматологическая лексика, стоматологический дискурс.

The study of medical discourse in modern Ukrainian language is one of the key problems of cognitive and communicative grammar. Medicine, with all its forms, means of expression, and use in the community is an integral part of the national language.

The article considers the ways of creating secondary nominations in dental discourse (based on dental vocabulary). The causes and features of the use of such items are analyzed. It was found that the secondary lexemes in the dental discourse occur primarily through metaphorical and analogical transfers, especially by external similarity based on associative connections. Among the secondary name instrument names, machines and teeth at their place in the mouth on the middle of the jaw dominate.

The main cause of these secondary nominations is a desire to simplify the communication between doctor and patient. Doctors of junior medical staff do their dialogue clearer avoiding unwanted communication barriers.

Keywords: nomination, secondary nomination, nomination methods, dental vocabulary, dental discourse.

Лексична організація будь-якої мови характеризується не лише співвіднесенням наявних у ній лексико-семантичних одиниць, але й можливістю переосмислення їх для називання всього того, що необхідно для мовця в певний момент. Тому нерідко в мовленні з'являються вторинні назви, тобто утворюється друге, навіть третє найменування для об'єктів позамовної дійсності, які вже були позначені засобами мови. Такі вторинні номінації ще не засвідчені словниками, але активно вживані в мовній практиці.

Сутність вторинної номінації обґрунтовано в працях таких російських мовознавців, як Н.Д. Арутюнова [1], В.Г. Гак [3], Ю.М. Караулов [5], О.С. Кубрякова [8], В.М. Телія [14], Г.А. Уфимцева [16] та ін. В українському мовознавстві вторинну номінацію досліджували Є.А. Карпіловська [6], І.Р. Вихованець [2], І.Я. Нестеренко [9], Н.З. Цісар [17], роль метафори у творенні вторинних назв у художній літературі розглядали А.П. Загнітко [4], Л.О. Пустовіт [11], Ю.Ф. Прадід [10] та ін. Останні дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців доводять, що вторинна лексична номінація є результатом природного розвитку мови, зумовленого пізнавальною і когнітивно-комунікативною потребою людини в її суспільно-історичній практиці. Виникнення нових назв призводить до концентрації в словесному знакові нової інформації. Як зазначає Є.А. Карпіловська, «новотвори відіграють провідну роль у зміні як українськомовного «креслення» дійсності в цілому (послугуючись термінами креслення, в її загальному вигляді), так і «креслення» окремих її об'єктів, їх сукупностей чи реальних і ментальних просторів з ними (їх вигляду у певній мовній проекції)». [7, с. 91]. Вторинні назви постають як результат семантичного переосмислення загальноновживаної лексики, термінів, слів професійної сфери тощо. Завдяки асоціативному характеру мислення, здатному виражати невідоме через відоме, позначати новостворене за допомогою наявного в мові досягається фіксація явищ реального життя. Нове значення закріплюється у мові за допомогою розширення сполучуваних можливостей слова. Попри активні пошуки

дослідників у цьому напрямі, в українському мовознавстві типологія вторинних номінацій у медичному дискурсі мало вивчена, немає ґрунтовного дослідження щодо причин та способів творення вторинних назв у побутовому мовленні медичних працівників. Саме тому нам видається досить актуальним дослідження особливостей українського медичного, зокрема стоматологічного, дискурсу.

Метою пропонованого дослідження є спроба з'ясувати причини та способи творення вторинних назв у сучасному стоматологічному дискурсі. Матеріалом для аналізу послуговували вторинні назви, дібрані з побутового професійного мовлення стоматологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук нових засобів передавання інформації, вплив на адресата мовлення вимагає певних когнітивних зусиль, а самі спонукання мовця є наслідком його участі в дискурсі й адресатній спрямованості акту спілкування. «Створюючи будь-яку одиницю чи конструкцію в мові, – зазначає О.О. Селіванова, – суб'єкт номінації передусім орієнтований на можливість її використання в процесі комунікації. Саме в номінативній діяльності людини простежується призначення мови як інструменту передавання знань в актах спілкування, вираження знань у комунікації, тексті та дискурсі» [12, с. 182].

Вивчення медичного дискурсу в сучасній українській мові – одна з вузлових проблем когнітивно-комунікативної граматики, адже мова медицини – з усіма її формами й засобами вираження та використання в суспільстві – це невід'ємна частина національної мови. Оскільки в Україні медична галузь – одна з найпоширеніших, то вивчення фахового мовлення медиків у різноманітних комунікативних ситуаціях – одне з актуальних питань сучасного мовознавства.

Особливістю мовлення працівників медичної галузі є те, що в ньому поєднуються як традиційні способи пізнання, так і сучасні методи й підходи. Медична галузь формувалася водночас зі становленням людини як особистості. Людина завжди залишалася об'єктом дослідження медицини. Першими ліками від хвороб були слова. Усе це й визначає споконвічний зв'язок між медициною і словом.

Непростий розвиток української наукової мови спричинив складний процес творення термінів на іншомовній основі. Деякі галузі науки, зокрема й медична, отримали складну грецько-латинську термінологію, яка інколи є малозрозумілою для окремих фахівців, а особливо для пацієнтів, які приходять до лікаря з різноманітними фобіями, страхом почути незрозумілий для них термін чи діагноз. Саме тому в сучасному українському медичному дискурсі дедалі частіше з'являються вторинні назви, мотивовані спеціальними термінами чи створені на основі загальноповживаної лексики. Основними причинами їхньої появи є складність медичної, особливо клінічної термінології; психоемоційний чинник (психологічне навантаження під час складних обстежень); економія часу (потреба максимально швидко надати необхідну команду під час невідкладної допомоги, оперативних втручань тощо).

У традиційному витлумаченні вторинна номінація – це використання наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання. На думку В.М. Телії, «вона (тобто вторинна номінація – автор) наявна скрізь, де відбувалося переосмислення мовної сутності – автономної чи неавтономної» [14, с. 336].

О.С. Кубрякова виділяє три основні способи номінації в мові: номінація через слово і словосполучення (лексична номінація), номінація через речення (препозитивна номінація); номінація через текст (дискурсивна номінація) [8, с. 530].

Для медичного дискурсу найтиповішими способами творення вторинних назв є номінація лексична та дискурсивна. Нерідко це поява нового змісту в уже відомому слові, як-от: *нерви* – нервові хвороби, *травма* – травматологія, *труба* – переведення на штучне дихання, *рецидивіст* – хворий з повторним захворюванням тощо. Такі лексеми постали як наслідок вторинного номінативного процесу, що виокремлює в семантичній структурі вже наявного слова значення, котре внаслідок абсолютизації перетворюється в самостійну лексему. Проте значно активніше вторинні назви в медичній галузі утворюються внаслідок метафорично-метонімічних перенесень, зокрема на основі подібності / схожості, порівняння, а також використання оксиморона, евфемізму тощо.

Свої особливості має творення вторинних назв у побутовому професійному дискурсі стоматологів. Оскільки сучасна стоматологія – це галузь клінічної медицини, що вивчає хвороби зубів, слизової оболонки та інші частини ротової порожнини, щелепи й обличчя, то і стоматологічна лексика – частина клінічної термінології, однієї з найскладніших медичних термінологій, переважно грецького походження. Намагаючись спростити процес спілкування, зробити його більш доступним та зрозумілим, лікарі-стоматологи вдаються до творення вторинних номінацій, передусім у комунікативних ситуаціях лікар – пацієнт, лікар – молодший медичний персонал (у присутності пацієнта). Причому чимало створених ними вторинних назв мають зменшено-пестливу форму, що сприяє заспокоєнню пацієнта.

У своєму професійному мовленні стоматологи широко використовують вторинні номінації, створені насамперед за зовнішньою схожістю до чого-небудь, пор.: *пестик* – частина паяльного апарата і *пестик* – ботанічний термін, який називає основну частину квітки, що бере участь в утворенні плода; *дзьобик* – інструмент у формі дзьоба для виривання зубів і *дзьоб* – подовжена загострена і покрита рогівкою ротова частина у птахів і деяких тварин, *дзьобик* – зменш. до *дзьоб*. Напр.: *Треба прикрутити пестик до паяльного апарата. Лікар попросив асистента підготувати шість дзьобиків для верхньої п'ятірки.*

За зовнішньою схожістю до чого-небудь постали також вторинні лексеми для називання органів та їхніх частин, деталей інструментів, зокрема *каміння* – зубні відкладення і *каміння*, збірн. до *камінь*, тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді; *гірлянда* – приясневий край металокерамічної коронки і *гірлянда* – 1. Прикраса з квіток, гілок і т.ін., сплетених у вигляді довгої низки. 2. перен. Розташовані в ряд предмети, що нагадують таку прикрасу (Словник української мови, т. II, с.75); *п'ятка* – форма для литникової системи і *п'ятка* – те ж саме, що *п'ята*, задня частина ступні. Напр.: 3

кожним роком все більше пацієнтів звертаються до стоматологів з проханням почистити **каміння**; Необхідно перевірити **гірлянд** на коронці; Лікар-стоматолог зняв відбитки для виготовлення **п'яток**.

Чимало вторинних назв створено на основі асоціативних зв'язків і зовнішньої схожості, напр.: *пилосос* – усмоктувач повітря для промивання стоматологічної установки і *пилосос* – апарат для очищення від пилу предметів одягу, меблів; *паровозик* – апарат для штампування коронок і *паровоз* – залізний локомотив із паровим двигуном, *паровозик*, зменш. до *паровоз*; *мостик* – мостоподібний незнімний протез і *міст* – споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, *мостик* – зменш. до *міст*; *гробик* – гіпсовий контрагент і *гріб* – розм., рідко. 1. Те саме, що труна. 2. Те саме, що могила (Словник української мови, т. II, с. 169), *гробик* – зменш. до *гріб*; *штампик* – гіпсова форма для виготовлення мелотового стовпчика і *штамп* – 1. Форма з металу або якого-небудь іншого матеріалу. 2. Вид печатки, яка переважно має вигляд прямокутника з гуми з опуклим зображенням тексту, відбиток, одержаний за допомогою такої печатки (Словник української мови, т. XI, с. 532), *штампик* – зменш. від *штамп*. Напр.: *Для промивання установки треба ввімкнути пилосос; Зламався паровозик, доведеться зачекати з коронками; У вашій ситуації без мостика не обійдешся*. Такі вторинні назви використовують для спрощення процесу спілкування, надання мовленню побутового звучання, уникнення складної стоматологічної термінології іншомовного походження в комунікативній ситуації лікар – пацієнт, лікар – молодший медичний персонал.

Деякі вторинні номінації в стоматологічному дискурсі утворені на основі функціональної подібності, пор.: *вальс* – апарат для протягування золота (вторинну назву створено за подібністю рухів апарата до рухів вальсу: апарат тричі обертається, а потім зупиняється); *прожарити* – обробити в сухожаровій шафі (вторинну назву створено внаслідок подібності функції); *колобок* – тимчасова пломба (вторинне найменування створено за подібністю дії: утікати – випадати); *пакувати пластмасу* – замінювати віск пластмасою (вторинна назва постала на основі подібності виду діяльності – укладати пластмасу на віск). Напр.: *Зараз протягнемо золото під вальс; Матеріали для виготовлення коронок треба прожарити; Ми вас пролікуємо і поставимо колобок, який згодом замінимо на постійну пломбу*. Трапляються випадки, коли вторинні номінації вступають у синонімічні зв'язки, пор.: *жвачка, колобок* – тимчасова пломба; *слюник, відсмоктник* – слиновідсмоктувач та ін.

Для стоматологічного дискурсу характерне використання відчислівникових іменників як вторинних назв зубів, що є заміниками термінологічних сполучень: *одиночка, двійка, трійка, четвірка, п'ятірка* тощо. Такі лексеми уживають для називання зуба за його місцем у ротовій порожнині відносно середини щелепи: *одиночка* – перший зуб щодо медіальної лінії, *двійка* – другий, *трійка* – третій і т.д. Використовуючи їх у спілкуванні з молодшим медичним персоналом чи з пацієнтом, лікар-стоматолог спрощує звучання іншомовного терміна й економить час. Напр.: *Карієс правої п'ятірки* (замість *Карієс п'ятого премоляра*); *Треба вирвати трієчку* (замість *Треба вирвати ікло*); *Потрібно запломбувати двійку* (замість *Потрібно запломбувати боковий різець*); *Медсестро, потримайте мені дзеркало навпроти одиночки* (замість *Медсестро, потримайте дзеркало навпроти центрального різця*).

Отже, вторинні назви, що стали вже узвичаєними в стоматологічному дискурсі, утворені переважно за допомогою метафорично-метонімічних перенесень, насамперед за зовнішньою схожістю, а також на основі асоціативних зв'язків. Поява таких вторинних номінацій зумовлена бажанням спростити процес спілкування лікаря з пацієнтом, лікаря з молодшим медичним персоналом, зробити їхній діалог зрозумілішим.

Серед вторинних назв у стоматологічному дискурсі домінують назви інструментів, апаратів та зубів за їхнім місцем у ротовій порожнині щодо середини щелепи.

Запропоноване дослідження допоможе в перспективі розширити вивчення побутового професійного мовлення лікарів, сприятиме фіксації вторинних номінацій у царині українського медичного дискурсу, що є частиною загальнонаціональної мови.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Вихованець І. Р. Синтетизм / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія. – К. : вид. «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана». – Вид. 3-тє, доповн. і випр. – К., 2007. – С. 619.
3. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 1–97.
4. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Донецький національний університет, 2006. – 338 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
6. Карпіловська Є. А. Вторинна номінація в сучасній українській мові: тенденції розвитку / Є. А. Карпіловська // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 20. – С. 28–32.
7. Карпіловська Є. А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному «кресленні» світу // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної конференції / Упорядкування та наукове редагування Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 2010. – С. 91–109.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира: [монография] / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Нестеренко І. Я. Явища непрямой номінації в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / Ірина Ярославівна Нестеренко. – К., 1997. – 16 с.
10. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К., 1997. – 252 с.
11. Пустовит Л. Е. Лексико-семантическая структура метафоры: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Л. Е. Пустовит. – К., 1997. – 16 с.

12. Селиванова Е. А. Когнетивная ономазіологія : [монографія] / Е.А. Селиванова. – Київ : Фітоцентр, 2000. – 204 с.
13. Словник української мови в 11-ти томах. / Уклад. В. Винник, В. Градова та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
14. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
15. Телия В. Н. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Современная энциклопедия, 1990. – С. 336–337.
16. Уфимцева А. А. Лексическое значение, принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. М. : Наука, 1986. – С. 41–42.
17. Цісар Н. З. Вторинна номінація в системі української медичної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / Н. З. Цісар. – К., 2009. – 16 с.